

נוף ירח על אילן רמון בהדרכה

מאת: אוריאל פיינרמן

ימים אחדים לאחר התרסקותה של מעבורת "קולומביה" ומותו הטראגי של אל"מ אילן רמון ז"ל, הוצבה במוזיאון ההיסטורי שב"יד ושם" תערוכה צנועה על האסטרונאוט הישראלי הראשון והקשר שלו לשואה. קבוצות תלמידים, המבקרות ב"יד ושם" במסגרת ההכנה למסע בפולין, מוזמנות לפנות אל התצוגה המרגשת, שהאקטואליה וההיסטוריה משולבות בה יחד. מדובר בוויטרינה זמנית שתוחלף בחודשים הקרובים, אך גם בעתיד ניתן יהיה להדריך את הנושא, לדוגמה, במהלך ביקור בגטו טרזין.

כזכור, אפשרה סוכנות החלל האמריקנית לכל אסטרונאוט להביא אתו בתיק המסע האישי עשרה פריטים סמליים שונים. רשימת הדברים שהחליט רמון לקחת עמו מוכיחה עד כמה ראה את עצמו כשליחה של מדינת ישראל וכנציגו של העם היהודי:

- 1. נס הנשיא – תמונה עם סמל המדינה**
רמון: "מסמל את שליחותי בשם מדינת ישראל ואת היותי נציג המדינה בחלל".¹
- 2. דגל חיל-האוויר**
"אני משרת 30 שנה בחיל-האוויר, כטייס וכמפקד. אני מקווה לייצג בכבוד את חייליו וקציניו". במהלך החיפושים אחרי שרידי המעבורת נמצא בטקסס חלק מהדגל. אמנם היה הבד קרוע אך המגן-דוד בצבעי כחול-לבן היה ונשאר שלם.
- 3. דגלון עם סמל סוכנות החלל הישראלית**
- 4. דגלון עם סמל מוזיאון חיל-האוויר**
- 5. אבן עם סמל אוניברסיטת תל-אביב**
אחד הניסויים של רמון בחלל פותח על-ידי חוקרי האוניברסיטה. נוסף לכך, רמון הוא בוגר האוניברסיטה בהנדסת אלקטרוניקה ומחשבים.
- 6. דגלון עם סמל העיר רמת-גן**
רמת-גן היא עיר הולדתו של רמון, והוא התכוון להתגורר בה עם משפחתו לאחר החזרה לארץ.
- 7. דגלון עם סמל העיר באר-שבע**
באר-שבע היא העיר שבה גדל רמון בילדותו.
- 8. דגלון עם סמל בית-הספר "בליך"**
בתיכון זה אמורים ללמוד ילדי רמון לאחר החזרה לארץ.
- 9. ציור בשם "נוף ירח" של נער יהודי מתקופת השואה**
ציור זה עומד במרכז מאמרנו.
- 10. פריט סודי**
אל הפריט הזה, שהיה סודי עד לשיגור לחלל, נחזור בהמשך.²

כפי שניתן להתרשם, רוב הפריטים קשורים למסלול חייו של רמון ולייחסו המיוחד למדינת ישראל. יחס זה בא לידי ביטוי, בין היתר, בשיחתו מהחלל עם ראש הממשלה: "היו לי כאן שני רגעים של התרגשות גדולה. האחד, כשטסנו מעל ירושלים. זה היה נהדר. מן החלל נראתה ישראל כמו שהיא, קטנה מאוד ויפה מאוד. ורגע ההתרגשות השני הוא הרגע הזה ממש, בשעה שאתה מראיין אותי, האסטרונאוט הישראלי הראשון בחלל, כאשר מאחוריי תלוי דגל גדול של המדינה שלי".

¹ הציטוטים בקשר לפריטים לקוחים מאתר האינטרנט של חיל-האוויר, בכתובת: www.iaf.org.il/ramon/package.asp. באותו אתר גם מוצגים הפריטים השונים.

² האמת היא שרמון לקח עמו עוד פריטים סמליים: מזוזה בצורת גדרות תיל, שניתנה לו על-ידי ארגוני שואה בארה"ב, וכן מטבע מסוף תקופת בית שני שעליה כתוב "לגאולת ציון" ו"שנת 4 למרד".

המעניין הוא, שאחת הבקשות המפורשות של האסטרונוט היהודי הייתה לקחת עמו אל החלל החיצון פריט הקשור לשואת יהודי אירופה. הצעת "יד ושם" הייתה ציור בשם "נוף ירח", שצויר על-ידי נער יהודי צ'כי בשם פטר גינז. כיוון שנאס"א אינה מאפשרת לקחת יצירות אמנות מקוריות לחלל, לקח רמון העתק של הציור. את הציור המקורי ניתן היה לראות בארון התצוגה ב"יד ושם".

הציור "נוף ירח"

פטר גינז (Petr Ginz) נולד בשנת 1928, בעיר פראג שבצ'כוסלובקיה. כמו רוב יהודי בוקמיה ומורביה גם הוא נכלא בגטו טרזיינשטאט, הממוקם כשישים ק"מ מצפון לפראג. אל הגטו הגיע פטר ללא הוריו, שהיו מוגנים בשל נישואים מעורבים. מעניין לציין, שהוריו היו בעלי תפיסת עולם קוסמופוליטית ותומכים נלהבים בתנועת האספרנטו.

פטר התגורר בגטו במעון הנערים דוברי צ'כית, שבו התאכסנו כ-350 ילדים בגילאים 11-17.³ המעון היה מחולק לחדרים של כ-30 נערים כל אחד, שהיו קבוצות אורגניות עם מדריכים משלהן.

אחת הפעולות הראויות לציין שנעשו במעון הייתה הוצאת עיתון נוער מחתרתי בשם "וודם" (Vedem) - "אנו מובילים". פטר, שעוד בילדותו גילה כשרונות בכתיבה ובציור, קיבל על עצמו את עריכת כתב-העת ואת מלאכת האיור. לעתים, כדי לעודד כתיבת מאמרים, היה העורך הצעיר משלם לכותבים במזון שקיבל בחבילות מהוריו. כמו בעיתוני נוער של מעונות אחרים בגטו, לדוגמה "קמרד",⁴ גם ב"וודם" ניתן היה לקרוא שירים והודעות על פעילויות השבוע, לצד כתבות על המציאות העגומה בטרזיינשטאט, כמו על זקנים המחפשים שרידי מזון בפחי אשפה או על אימת המשלוחים למזרח. העיתון האריך ימים, מיולי 1942 ועד ספטמבר 1944 וכלל למעלה מ-800 עמודים. הוא הצטיין ברמתו הספרותית הגבוהה, בעיקר בזכות הרמה האינטלקטואלית וההומניסטית המיוחדת של עורכו, שרבים ניבאו לו עתיד מזהיר בתחום האמנות. עיתון "וודם" השתמר בשלמותו, והוא מהווה מסמך ייחודי על העולם הפנימי של הנוער בשואה.

פטר ראה בעיתון אי של שפיות וכר נרחב לביטוי עצמי. כמו כל יתר תושבי הגטו, גם הוא היה צריך להתמודד עם המציאות האפורה היומיומית ועם האיום המתמיד של הגירוש למחנות המוות. הכתיבה והציור אפשרו לנער ברוך הכשרונות להפליג בדמיון אל מעבר לחומות הגטו ולשייט במחוזות אחרים. לא במקרה תיאר העורך את עיתונו כתותח, שהתחמושת שלו היא סטירה והומור, היורה לשמיים כדור פורח. ואין פלא שאחד מסיפוריו עוסק בסופר המדע הבדיוני הצרפתי ז'ול ורן (Jules Verne).

וכך, כשגעגועים עזים לנופי הילדות תוקפים אותו, חוזר הנער אל העיר פראג היפה: "שנה, כמעט שנה עברה, במקום יופיך נותרו לי רחובות מעטים. כמעט שנה רובץ אני בבור, כחיית פרא בכלוב".⁵ יותר מכל, אהב הנער להפליג בדמיונו על ימים, כרב-חובל באנייה. המוטיב הזה חוזר פעמים רבות בציוריו מתקופת הגטו. כך לדוגמה, צייר פטר ציור של אנייה מפרשים ואף צירף לידו שיר בשמו של קולומבוס:

כובשים!
גברים בעלי אומץ לב,

³ בביתן זה נמצא כיום מוזיאון גטו טרזין. המבנה המקורי עבר שינויים רבים לאחר המלחמה. לדוגמה, אולם הקולנוע של המוזיאון שימש בימי השואה כאולם תיאטרון ומופעי תרבות שונים.

⁴ תערוכת קיר על כתב-העת "קמרד" מוצגת ב"בית טרזין" שבקיבוץ גבעת חיים-איחוד.

⁵ יהודית שן-דר, "ההתמזגות הגדולה", מתוך: יד ושם ירושלים, גיליון 27, קיץ תשס"ב, עמ' 8.

גברים בעלי מילה ומעשה,
גברים בעלי פנים מקומטים,
אתם הנקיים, חסרי דעה קדומה,
אתם שמתם בשביל המלך
בגיל עשרים,
אתם עם הגה ביד,
לכו אתם וכבשו עבור חדשים
עולם חדש.

קולומבוס
פלוס, 1492.⁶

והנה מתברר, שהמחוזות שאליהם שייט פטר לא נמצאו על פני יבשות וימים בלבד. עוד לפני הגעתו לפראג, יצא הנער למסע דמיוני בין כוכבים ונחת על פני הירח. בציור "נוף ירח" נצפה כדור הארץ בכל תפארתו והדרו. האם חשב לעצמו הצייר, שרק בחלל ימצא מקום של שקט ושלווה, ללא רדיפות ופחד...?⁷ בספטמבר 1944 נשלח פטר לאושוויץ ונרצח במשרפות בירקנאו והוא בן 16 בלבד. יצירותיו השתמרו בגטו אצל חברו, שמסר אותם להוריו של פטר אחרי השחרור. אחותו של פטר, חווה, שהגיעה לטרזיינשטאט כשנה וחצי אחרי אחיה, נשארה בגטו עד סוף המלחמה. לאחר שעלתה ארצה ביטאה את חוויותיה מתקופת השואה, בין היתר, בציור. לפני כעשרים שנה הוצגו יצירותיה ויצירות אחיה בתערוכה משותפת ב"יד ושם".

כיום, מתגוררת חווה פרסבורגר ביישוב עומר שליד באר-שבע, אותו ישוב שבו גם מתגורר אביו של אילן רמון, אליעזר וולפרמן. לשאלתי האם הכירו עוד לפני טיסת המעבורת, ענתה לי ש"בתי ואילן למדו יחד כשהתגוררנו בבאר-שבע. אך הקשר עם משפחת רמון התחזק רק לאחרונה, כשהתברר שאילן ייקח את הציור של פטר לחלל".

"כן, זהו נס!"

סיפורו של פטר גינז נגע ללבו של אילן רמון. בשיחה עם דוברת "יד ושם", איריס רוזנברג, אמר האסטרונוט: "אני מרגיש שהמסע שלי מגשים את חלומי של פטר במרחק של חמישים ושמונה שנים. העובדה כי נספה בכבשני אושוויץ הינה עדות לכיליון הפיזי של קיומו. יצירותיו, השמורות ב"יד ושם", הינן עדות לניצחון הרוח – ניצחונו של נער ברוך כשרונות אשר הצליח להמריא אל מעבר למציאות הגטו בו היה כלא, באמצעות דמיונו וכשרונו".⁸

החיבור של רמון עם השואה התחיל עוד בביתו, כבן לאמא וכנכד לסבתא ניצולות אושוויץ. בדף העדות שאמו, טוניה וולפרמן, כתבה לזכר אביה, ניתן ללמוד, שסבו של רמון, יצחק קרפל (Izchak Kreppel), נולד בדרוהוביץ שבפולין בשנת 1897, ושהוא נרצח בשנת 1943, במהלך אקציה שערכו הגרמנים בעיר בוריסלב (Borislav) שבה התגורר.

תודעתו העמוקה של רמון להיותו בן דור שני לשואה באה לידי ביטוי באחד המפגשים שלו עם הציבור היהודי בארה"ב. בכנס של אנשי מח"ל (מתנדבי חוץ-

⁶ מתוך תיקו האישי של פטר גינז בארכיון "בית טרזין".

⁷ השאלה הרטורית הזאת מזכירה בדיחה אחת מתקופת גרמניה הנאצית שלפני המלחמה – שהרי גם לאחר עליית היטלר לשלטון לא פסקו היהודים מלספר בדיחות, שהמקברי והאופטימי שימשו בהן בערבוביא. מספרים שיהודי מווינה נכנס לסוכנות נסיעות וביקש לרכוש כרטיס נסיעה לחו"ל. שאל הסוכן: "לאן אדוני?" ענה היהודי: "אין לי שום מושג! אולי יש כאן גלובוס שיעזור לי להחליט!" דקות ארוכות התבונן היהודי בגלובוס, סובב אותו שוב ושוב, ולבסוף פנה מיואש אל הסוכן: "סליחה, אולי יש לכם משהו אחר להציע?!"

⁸ מתוך אתר האינטרנט של "יד ושם": www.yad-vashem.org.il/heb_about_yad/news/ramon.html. באתר ניתן לראות את הפריטים שהוצגו בוויטרינה הזמנית.

לארץ), אמר להם האסטרונוט: "האם אין זה נס? הנה, אני עומד בפניכם, בן לאמא ניצולת מחנות ההשמדה באושוויץ ולאבא יליד גרמניה, שהגיע לארץ מבעוד זמן ולחם בהגנה, טייס בחיל-האוויר הישראלי, אסטרונוט ישראלי! האין זה נס? כן, זהו נס!"⁹

הפריט הסודי

כאמור בתחילת הכתבה, הפריט העשירי שרמון לקחת עמו לחלל נשאר סודי עד לימי השיגור. מתברר, שגם חפץ זה היה קשור לשואה. מדובר בספר תורה זעיר ממחנה הריכוז ברגן-בלזן, שניתן לאסטרונוט על-ידי פרופ' יהויכין יוסף מאוניברסיטת תל-אביב. פרופ' יוסף, מומחה לפיסיקה פלנטרית ומי שיזם את אחד הניסויים המדעיים של משימת "קולומביה", הוא ניצול מחנה ברגן-בלזן. בצריף שלו במחנה שהה גם הרב הראשי של יהדות הולנד, הרב דסברג, שהצליח להגניב למחנה ספר תורה זעיר. כשמלאו ליהויכין 13 שנה, החליט הרב לארגן בר-מצווה. הטקס נערך בצריף בשעות הקטנות של הלילה, במהלכו קרא הנער מספר התורה. לאחר האירוע אמר לו הרב לקחת את הספר, כיוון שסיכויו להינצל גדולים משלו. אילן רמון, שהתרשם מאוד מסיפורו האישי של פרופ' יוסף, ביקש ממנו רשות לקחת את ספר התורה המיניאטורי לחלל. ובמהלך שיחת הוועידה מהמעבורת עם ראש הממשלה, חשף האסטרונוט את הפריט הסודי, תוך כדי הסבר שהספר שבידו "מסמל את היכולת של העם היהודי לשרוד כל מצב".

לא החלל עיקר אלא כדור הארץ

אחת החוויות הגדולות שהיו לרמון בתקופת האימונים ביוסטון היה המפגש עם שני האסטרונוטים הראשונים שדרכו על הירח, ניל ארמסטרונג ו"בז" אולדרין. המפגש נערך בחודש יולי 1999, במסגרת האירועים החגיגיים לציון 30 שנה לנחיתה על הירח. באחד ממכתביו לביטאון חיל-האוויר, סיפר רמון בהתרגשות על הרצאתו של ארמסטרונג: "ארמסטרונג, אדם בסוף שנות השישים לחייו, נראה טיפוס פשוט וצנוע מאוד... במשך כל הרצאתו לא הזכיר ניל אפילו במילה אחת את תוכנית 'אפולו' או את טיסתו ההיסטורית לירח. רק בשלב השאלות, כאשר נשאל על תחושותיו, התייחס לנושא. תשובתו מעט הפתיעה: 'יותר מכל', אמר, 'אני זוכר את תמונת כדור-הארץ הכחול והשברירי כפי שנראה ממרחקים'. דווקא כדור-הארץ ולא הירח..."¹⁰

הערה: אני מודה לגב' חווה פרסבורגר וכן לגב' אניטה טרסי ולצוות בית טרזין על עזרתם בהכנת הכתבה.

⁹ ביטאון חיל האוויר, "מכתבים מאילן רמון" (מכתב מאוקטובר 1999), פברואר 2003.
¹⁰ שם, (מכתב מאוגוסט 1999).